

ВИШНЕВЕЦЬКИЙ ПАЛАЦОВИЙ АНСАМБЛЬ ЯК ЕЛЕМЕНТ ЄВРОПЕЙСЬКИХ ПОЛІТИЧНИХ ПРАКТИК XVIII ст.

Відновлення історико-архітектурних пам'яток, які зазнали великих втрат, потребує проведення синтетичної реконструкції з урахуванням розуміння інтелектуального та візуального досвіду епохи, який не охоплюється мистецтвознавчими категоріями. У статті розглядаються нові методологічні підходи до відтворення змісту Вишневецького палацового ансамблю XVIII ст. з позицій європейських політичних практик.

Ключові слова: історична пам'ять, культурна історія палаців, Вишневецький палацовий ансамбль XVIII ст., політичні практики.

Результатом кожного дослідження, пов'язаного з вивченням окремих проблем минулих епох, є відображення тієї до певної міри фрагментарної картини світу, яка твориться на основі проникнення в минуле сьогодні. Це ставить вимоги пошуків кодів, символів, образів пам'яті, які несуть в собі ретроспективну інформацію про способи самоідентифікації людей минулого. Дослідники можуть по-різному інтерпретувати отриману інформацію, оскільки розуміння та реконструкція її змісту мають доволі умовний характер. Проте, в межах проведення окремих студій виникають спільні історіографічні тенденції, які дозволяють уніфікувати деякі понятійні інструменти. Прикладом таких досліджень є відтворення змісту палацово-паркових ансамблів Європи для політичних практик. На заході такі студії носять умовну назву «культурна історія палаців».

Як один з новітніх напрямів історичних досліджень культурні студії визначилися у другій половині XX ст. Упродовж 80–90 рр. відкрилися кафедри в провідних університетах Європи та США, які започаткували новий, активніший етап з використанням інтелектуального інструментарію, власне, культурних досліджень у сфері історичних студій. Такі підходи змінили відношення до палацових ансамблів та методологію їхнього дослідження. Самі пам'ятки уже не розглядаються просто як демонстрація амбіцій власників, їхньої матеріальної спроможності чи вимог та естетичних смаків відповідної епохи. Істориків цікавлять, зокрема, питання складних відносин культури, мистецтва та влади, влади неформальної, не юридичної. Сьогодні в рамках заявлених студій відзначається значне розширення географії історичних досліджень. Культурній історії палаців в моделі сценаріїв влади присвячена спеціальна дослідна програма *Palatium*, ініційована Європейським Науковим Фондом (ESF). Її головним завданням стала організація міждисциплінарних

та транснаціональних досліджень палацових резиденцій раннього Нового часу.

На даний час можна виокремити три головних напрями культурних студій. Перший пов'язаний з теорією репрезентації, процедурами та традиціями функціонування об'єктів-посередників, які втілюють ідею статусу, сили, мудрості. Другий стосується вивчення образної мови епохи: образів, мотивів, сюжетів, – тієї іконографії, зміст якої був зрозумілий для сучасників, проте втрачений для нас. І, нарешті, третій – направлений на дослідження сценаріїв влади: церемоніалів, свят, ритуалів і т.п., які втілюють ідеологічні програми та політичні концепції.

В українській історичній традиції культурні історії палаців не знайшли поки що широкого застосування. Домінує думка, що цей напрямок – прерогатива культурології. В кожному дослідженні, яке стосується окремих пам'яток чи художніх епох в цілому, зв'язок палаців та влади сприймається як щось очевидне. Саме будівництво ансамблів та їх масштаб розглядається традиційно, стильовий характер, їх екстер'єри та інтер'єри аналізуються виключно з естетичних міркувань [1, с. 137].

Основні підходи до нового прочитання культурної історії палаців виклав британський історик П. Беркунизці своїх праць [2; 7]. Дослідник звернувся до епохи французької історії XVII–XVIII ст., яка особливо репрезентативна з позицій використання мистецтва в політиці. На думку Берка, ідеологія, яка закладена в естетиці палацових резиденцій, потребує до них іншого відношення, не лише як до художніх пам'яток. Замість вивчення стилю, який, як здається, направляє смаки і зумовлював конкретні архітектурні рішення, предметом вивчення повинні бути практики: конкретні ситуації, події, обставини. Замість того, щоб визначати художню цінність пам'ятки, головним завданням стає розуміння, яка була мотивація у творців та замовників ансамблю. Тому ідеологія виступає як сукупність поглядів на владу, політичні цілі та завдання.

Метою статті є спроба проведення культурних студій на прикладі Вишневецького палацово-паркового ансамблю XVIII ст. Головне завдання полягає у необхідності реконструкції теоретичних та практичних аспектів, пов'язаних з формуванням та функціонуванням ансамблю як об'єкта, через який репрезентувалися соціальні та політичні ідентичності.

В рамках статті ми обмежимося розглядом застосування ключових положень методологічних засад «культурної історії палаців». Насамперед, це стосується переосмислення значимості постаті замовника ансамблю. Успіх будівництва визначався не лише його статусом та майновою потужністю, а й художньою інтуїцією та політичною волею. Фундатори приймали кожен проект, починаючи

Рис. 1. Загальна панорама Вишневецького палацу. Фото 2014 р.

від загальної концепції і закінчуючи найменшою архітектурною деталлю, таким чином виступали співтворцями своїх надбань у царині як ідейної програми, так і художньої форми.

Апофеозом найкращого втілення ідеології репрезентації, перемоги сакральної «штучної палацово-паркової архітектури» над простотою і природністю профанного простору стало будівництво палацового ансамблю у Версалі. Бажання короля Людовіка XIV подолати фронду великої аристократії зіграло свою вирішальну роль у перетворенні цієї королівської резиденції в своєрідний «політичний манеж» [1, с. 143–144].

Рукотворний версальський пейзаж, доповнений монументальним архітектурним ансамблем, який мав гармоніювати з природним, за задумом творців перетворився у складну текстову систему, насичену наглядними кодами пам'яті. Саме там король проводив час, «перемагаючи природу», щоб утвердити свою необмежену владу в масштабах усієї держави. У тих, хто хоча б раз відвідав Версаль, не зникало враження «що за його межами нічого немає і весь світ поклоняється цьому царству влади» [7, с. 62]. Саме Версальська резиденція стала архетипом ідеальної організації палацово-паркового простору для всіх, хто прагнув утвердити свою владу.

На зламі XVII–XVIII ст. проблема ретрансляції загальноєвропейських форм верховної влади та візуальних способів її зміцнення стала затребуваною і в середовищі еліти Центральної та Східної Європи. Початок XVIII ст. визначався зміцненням її матеріальних можливостей та політичної ваги. Завершуючи процес свого самоутвердження, магнатерія розпочинає широкомасштабне будівництво власних позаміських резиденцій для реалізації своїх претензій на участь у великій політиці.

Вишневецький палацовий ансамбль був збудований у 30-х рр. XVIII ст. на замовлення князя Михайла Серватія Вишневецького (1680–1744), одного з найбільших магнатів в історії Речі Посполитої. Давній волинський рід Вишневецьких був яскравим представником тієї найбагатшої еліти українського походження, яка з дитинства усвідомлювала своє сакральне право на владу в Україні. На їх глибоке переконання, доцільним було все, що забезпечувало їм політичну та економічну потужність. Польський геральдик Шимон Окольський у свій час місію Вишневецьких сформулював так: «народжені підноситися, очолювати, королювати» [6, с. 233].

Попри бурхливі політичні події кінця XVII – поч. XVIII ст. маєток Михайла Серватія оцінювали в 14 млн. злотих, а це близько 30 ключів на теренах Волині, Білорусії та Литви [8, с. 427]. Енергійний, рішучий та амбітний князь зробив блискучу кар'єру, вповні скориставшись такими перевагами, як походження, багатство та родинні зв'язки. Він швидко стає найважливішою особою у державі, «бо скупив немало цивільної і військової влади у Великому князівстві Литовському» [8, с. 425]. За відносно короткий час князь перебудував напівзруйнований родовий замок у пишну резиденцію.

На відміну від інших тогочасних магнатських резиденцій Волині, Вишневецький ансамбль був збудований не в італійському, а у французькому стилі за так званою тридільною схемою: головний корпус та два крила, дотичні до нього під прямим кутом, курдонер і палацові служби. Культурні студії ставлять художній стиль ансамблів, запрошення тих чи інших архітекторів, вибір декору та сюжетних програм в залежності від актуальної політичної ситуації – зближення чи конфронтації відповідних владних дворів.

Серед дослідників все ще дискусійним є питання авторства проекту будівництва ансамблю. З

біографічних джерел відомо, що Михайло Серватій мав здібності до математичних наук, вивчав архітектурну справу упродовж 1695–1697 рр. під час перебування за кордоном у Франції та Італії [9, с. 231]. В його бібліотеці, як свідчать рукописні каталоги, була хороша колекція книг з архітектурної тематики. Серед них – класичні праці римського архітектора Вітрувія та архітекторів Нового часу Ш. Брізо, Г. Боклера Д. Маро, С. Сольського та ін. До архітектурної тематики належали також видання планів королівського Версалю у виконанні французького гравера П. Лепотра та види пруських королівських палаців [5, с. 58–59]. Тож участь Михайла Серватія Вишневецького у проектуванні палацу не виключається.

У композиційному розплануванні резиденції є свої особливості. На перший погляд не зовсім вдало здійснений локаційний зв'язок палацу та головних міських магістралей. З боку в'їзної брами правий флігель закриває головний корпус, нівелюючи його сприйняття. Натомість з боку авантуру та палацових служб відкривається чудова панорама на палацовий фасад. Нехтування важливими архітектурними принципами, очевидно, було зумовлене бажанням князя Вишневецького зберегти родовий замок і підкреслити своє давнє коріння на волинській землі. Ідеї родової слави слугує і барокова емблематика, штандарти та фігура Генія, бога римської міфології, які прикрашають головний фронтон центрального корпусу палацу. Стилізованими орнаментами з використанням родових гербів, які на жаль не збереглися, у свій час були прикрашені також віконні відкоси.

У своєму прагненні знайти нові ефективні засоби впливу на різні соціальні групи сучасного їй суспільства, влада зверталася до політичних практик минулих епох. Вона намагалася не лише зберегти притаманну їй сакральність, яка була освячена волею бога, але і виправдати її в нових умовах відповідно до існуючої європейської політичної традиції. В пошуках парадигми політичних практик ідеологи, використовуючи коди та образи пам'яті, звернулися, насамперед, до античної онтології з її тезою про існування універсального вселенського порядку речей, спільного для богів та людей. З точки зору семантичної наповненості, природне середовище, яке визначало свідомість та стиль життя людей греко-римського світу, було у цьому сенсі найвиразнішим.

Образи пам'яті моделювалися античними інтелектуалами на основі візуального враження. Згодом вони займали в уявному просторі той порядок та місце, яке відповідало реальному природному чи архітектурному ландшафту. Найкраще семантика репрезентативного сценарію поєднувалася з образом бога Аполлона. Його природа, божественний дар вносити гармонію та рівновагу в навколишній світ,

і, нарешті, його дуалізм, який проявлявся в грізній невідворотності покарання для тих, хто порушує встановлену богами ієрархію, максимально дозволяв адаптувати класичний міф до потреб часу [3, с. 26]. Цей образ мав високий політичний потенціал тому, що дозволяв найкраще закріпити в масовій свідомості легітимність існуючої політичної влади. З часом образ Аполлона пройшов ряд трансформацій і в епоху Нового часу став одним з персонажів візуально-репрезентативних «сценаріїв влади». У Вишневці нагадуванням про храм Аполлона як вмістилище справедливості було застосування характерних подвійних колон центрального порталу та одинарних колон на бічних порталах палацу. Для сучасників така символіка була сигналом про сакральну роль господаря, який бере на себе зобов'язання бути добрим володарем та дбати про своїх підданих. В інтер'єрах приміщень також широко використовувалися античні архітектурні форми, сюжети, пластика.

Ще одним античним символом, до якого неодноразово апелювали інтелектуали XVIII ст. в пошуках взірця для наслідування, став образ Олександра Македонського. Як відомо, царю вдалося досягти абсолютної влади над величезними територіями, населеними різними племенами та народами. У палаці стелю головної родової зали з портретами князів Вишневецьких прикрашали розписи з життя Македонського та повчальні написи до них. А в одному із залів східного крила поряд з кабінетом Михайла Серватія знаходився невеликий вівтар св. Олександра [4, арк. 7].

Одним з важливих завдань культурних студій є вивчення взаємозв'язку між плануванням і інтер'єрами палацу та репрезентацією влади. При проектуванні палаців було надзвичайно важливо архітектурно зафіксувати ідеї доступності, відкритості чи, навпаки, усамітнення особи, наділеної владою. В культурних студіях це трактується як «управління доступом», зокрема, чітко встановлювався порядок проходження по коями палацу, церемоніал прийняття, соціальної ієрархії палацового простору та можливості зустрітися з ним. Очевидно, що нова домінантна репрезентативна функціональність Вишневецького палацу також зумовила якісні зміни в організації внутрішнього планування колишнього родового замку. Архаїчне кругове розміщення залів замінюється анфіладним. Особисті апартаменти господаря – алькови, кабінети – найчастіше знаходяться в глибині палацового простору, недосяжному для простих відвідувачів. Це поряд з вдалими розміщенням парадних покоїв несло ще й важливу і однозначну змістову ідею. Ті, кого допускали до внутрішніх приміщень, проходили низку залів, які вражали багатством та вишуканістю. Це довершувало емоційне та візуальне сприйняття палацу як

певного суспільного простору, в якому власники займали освячене традицією усталене місце.

Ідеологічні тенденції не лише приводили до змін окремих елементів, деталей, розписів, які викликали нові емоційні та естетичні настрої, але і творили нові коди соціальної поведінки. Тому замські резиденції магнатерії перетворювалися в імпровізовану сценічну площадку для проведення заходів, які презентували зовнішні атрибути політичного союзу монархії з найбільш соціально значимими колами суспільства. Такою демонстрацією були численні прийоми, церемонії, відвідини коронованих осіб.

У суспільній свідомості того часу Вишневецький палац був не просто архітектурною спорудою, і не лише родовим гніздом, а передовсім місцем концентрації збірок та колекцій, які виражали суть її мешканців. Ці предмети, крім своїх практичних та матеріальних функцій, відображали релігійні та наукові погляди, були атрибутами шляхетства, символами заможності та статусу. Однією з найбільших колекцій, якою Михайло Серватій Вишневецький дуже пишався, була книгозбірня. Вона нараховувала близько 1500 фоліантів і була знаною в Європі [5, с. 50].

Про освітній рівень мешканців резиденції крім книг свідчили також предмети, які слугували для інтелектуального та духовного розвитку. Це, насамперед, музичні інструменти та речі, які були науковими здобутками часу і відображали моду «на ученість». У кабінетах палацу містилися предмети для занять точними науками: кілька математичних та астрономічних глобусів, термометри та «якісь електричні інструменти» [4, арк. 6 зв.]. Власне, бібліотека та кабінети виконували роль інтелектуальних майстерень для власників. Від особистості останніх залежало, чи були ці культурні ініціативи довготривалі, чи зумовлені лише власними амбіціями. Зокрема, власники Вишневецької бібліотеки постійно слідкували за новими цікавими виданнями, виписували їх, підписувалися на періодику. При цьому книгозбірнею могли користуватися не лише члени родини, але й інші зацікавлені особи.

Демонстрацією ставлення до власних культурних традицій був інтерес до історії держави, краю, роду, родинних традицій. Тому значну частину колекції живопису Вишневецького палацу, близько 600 з майже 3 тис. полотен, складали портрети представників власного роду та споріднених родів, відомих політиків Речі Посполитої та Європи, зокрема, портрети козацьких гетьманів.

Шанування власних культурних традицій разом з відкритістю до новітніх загальноєвропейських цивілізаційних і культурних тенденцій проявлялося в широких зв'язках, меценатстві та колекціонуванні. Резиденції виконували при цьому важливу комунікативну роль. Як відомо, подорожі були

важливим елементом освіти. Власники самі подорожували та часто запрошували до своїх резиденцій відомих людей, вчених, мандрівників та митців. Деякі з гостей привозили екзотичні речі. Очевидно, що і Михайлу Серватію їх також дарували. Так у реєстрі палацової скарбниці згадується «яйце кам'яне, ... кокосовий горіх, ... шишка заморська». Цікаво, що у свідомості навіть такої освіченої людини як Михайло Серватій мали місце міфічні уявлення. У тій ж скарбниці зберігалися «ріг Єдиногога», «зуб людини Гіганта» та ін. [4, арк. 20 зв.].

Не менш представницька роль в західноєвропейській політичній культурі була надана організації природного ландшафту палацових комплексів. Естетичні концепції бароко та раннього класицизму давали широкі можливості для моделювання архітектурно-художнього простору садів та парків у формі мініатюрного простору, в якому рух планет, природи та людей були поставлені в залежність від волі володаря.

Важливим напрямком студій є реконструкція рекреаційних зон палацових ансамблів, зокрема тих, які слугували для задоволення практичних потреб власників маєтків. Структура комплексу, розміщення та взаємозв'язок його різних зон – службових та господарчих – була зумовлена, насамперед, усталеними поведінковими звичаями. У Вишневецькому комплексі це забезпечувалося широкою номенклатурою приміщень: двома пекарнями, конюшнями, пральнями, спіжарнями і ін., у парковій зоні – голендернею, фігарнею, оранжереєю, садами та городами. Інвентарі службових приміщень разом із реєстрами рухомих речей, які там містилися, дають можливість проведення студій, пов'язаних зі звичаєвою побутовою культурою.

Відтворення історико-культурного наповнення господарського простору має значення з позицій політичних практик як особливий образ влади, пов'язаний з втіленням працелюбства, щедрості та добробуту. Уявлення про безтурботність, легковажність та гламурність життя всередині палацово-паркових ансамблів носить поверхневий характер і ще раз підтверджує думку про те, що історико-культурний зміст пам'яток втрачений для сучасників.

Запропонована культурними студіями методологія дослідження дозволяє розглядати Вишневецьку резиденцію як складний цілісний просторовий організм, в якому втілювалися стиль життя та мислення своєї епохи. З цієї точки зору палацові інтер'єри, наповнені різноманітними предметами, набували значення певного суспільного простору. Властиво, що в рамках однієї структури з'єдналися три типи культур: політична, релігійна та звичаєва.

Використання окремих семантичних аспектів архітектурного простору палацових резиденцій Речі Посполитої продовжувалося до кінця XVIII ст. і

практично завершилося з втратою нею політичної суверенності. Проте внутрішні інтер'єри та пейзажні панорами палацових ансамблів знайшли у свідомості інтелектуальної еліти того часу спільні риси просторових фрагментів, які зберегли в собі образи колективної історичної пам'яті.

Очевидно, в подальшому є необхідність у проведенні порівняльного аналізу Вишневецької резиденції з іншими палацовими ансамблями регіону для з'ясування наявності національної специфіки в єдиній концептуальній стратегії європейської політичної культури XVIII ст.

Посилання

1. Бартев И. Очерки истории архитектурных стилей / И. Бартев, В. Батажкова. – М.: Изобразительное искусство, 1983. – 384 с.
2. Берк. П. Нові підходи до історіописання // за ред. Пітера Берка; пер. з англ. 2-ге вид., випр. – К., 2013. – 368 с.
3. Гесиод. Теогонія // Гесиод. Полное собрание текстов. – М., 2001. – С. 23.
4. Опись апартаментов дворца Вишневецких и находящегося в них имущества, а также различных служб и инвентаря. 1761 р. – Нац. б-ка України ім. В.І. Вернадського (НБУВ), ф. 28, спр. 390, 108 арк.
5. Ціборовська-Римарович І. Родові бібліотеки Правобережної України ХУІІІ ст. / І. Ціборовська-Римарович. – К.: НБУВ, 2006. – 395 с.
6. Яковенко Н. Паралельний світ / Н. Яковенко – Київ: Критика, 2002. – 415 с.
7. Burke P. The fabrication of Louis XIV. New Haven – London, 1992. – 379 s.
8. Chamańska I. Wiszniewieccy / I. Chamańska. – Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 2007. – 553 s.
9. Sulikowska W. Wiszniewiecki Michał Serwacy / W. Sulikowska // Słownik pracowników książki polskiej. Suplement/ Pod red. Treichel J. – Warszawa, Łódź: Pan. Wyd. Nauk., 1986 (SPKSP). – S. 231.

Шиян Л.Н. Вишневецкий дворцовый ансамбль как элемент европейских политических практик XVIII в.

Восстановление памятников архитектуры, имеющих большие потери, требует проведения синтетической реконструкции с учетом понимания интеллектуального и визуального опыта эпохи, который не охватывается искусствоведческими категориями. В статье рассматриваются новые методологические подходы к воспроизведению содержания Вишневецкого дворцового ансамбля XVIII в. с позиций европейских политических практик.

Ключевые слова: историческая память, культурная история дворцов, Вишневецкий дворцовый ансамбль XVIII в., политические практики.

Shyian L.M. Vyshnevetskyi Palace complex as element of European political practices of the XVIII-th century

Proceeding in historical and architectural monuments, that bore severe losses, needs realization of synthetic reconstruction taking into account understanding of intellectual and visual experience of epoch, that is not embraced by study of art categories. In the article the new methodological going is examined near the recreation of maintenance of Vyshnevetskyi Palace complex of the XVIII-th century from positions of European political practices.

Key words: historical memory, cultural history of palaces, Vyshnevetskyi Palace complex of the XVIII-th century, political practices.

09.03.2016 р.

МАЛОВІДОМІ САДИБИ ЧЕРНІГІВЩИНИ ЯК ТУРИСТИЧНІ ДЕСТИНАЦІЇ (В КОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ ПІДХОДІВ ДО ОХОРОНИ ПАМ'ЯТОК)

Стаття присвячена дослідженню маловідомих садіб Чернігівщини в контексті створення нових туристичних дестинацій як сучасної тенденції в справі охорони пам'яток. З'ясовано значення історико-культурних дестинацій для актуалізації та збереження садіб козацької старшини. Окреслено шлях розвитку туристичних дестинацій на основі маловідомих садіб Чернігівщини.

Ключові слова: садібний комплекс, унікальність, козацька старшина, охорона пам'яток, туристична дестинація, актуалізація спадщини.

Існуюча на сьогодні в Україні система охорони історико-культурних пам'яток довела свою нездатність забезпечити збереження історико-культурних об'єктів в сучасних умовах. Напрацьовані протягом ХХ ст. механізми збереження нерухомих пам'яток не відповідають викликам ХХІ ст., коли у питаннях реставрації, збереження та використання спадщини на перше місце виходить економічний аспект.

В сучасному пам'яткознавстві вивчаються методи пристосування пам'яток до сучасних потреб шляхом надання їм таких утилітарних функцій, що не лише відповідають світовим стандартам збереження спадщини, а й реалізують потенціал пам'яток для задоволення культурно-освітніх потреб сучасного суспільства [1].

Світовий досвід використання пам'яток засвідчує: найбільш ефективним є використання пам'яток як об'єктів екскурсійного показу. Вони приваблюють людей, викликають в них інтерес і в цьому запорука їх виживання. Але залучення пам'ятки до туристичних маршрутів ще не означає успішність самого методу (і досвід України зі слабо розвиненим внутрішнім туризмом і майже відсутнім зовнішнім це підтверджує).

Тому в сучасній пам'яткоохоронній системі все більш поширеною стає практика розвитку туристичних дестинацій на основі різноманітних об'єктів історико-культурної спадщини [2, с. 21]. Дестинація – це географічна територія, яка є привабливою для туристів завдяки наявності унікальних або специфічних туристсько-рекреаційних ресурсів та відповідної інфраструктури, доведених до споживачів у вигляді готового туристичного продукту з метою задоволення їх найрізноманітніших потреб [3, с. 25]. В основі історико-культурної дестинації знаходиться об'єкт історико-культурної спадщини (або комплекс об'єктів), навколо яких розвивається туристична інфраструктура, а саме: система транспортного